

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/352061647>

ОБОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙ ЗАМКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КЛАСИФІКАЦІЙНОГО ПОДІЛУ ПРИЙНЯТОГО У XVII СТОЛІТТІ

Article · June 2017

CITATIONS

0

READ

1

2 authors:

Ihor Okonchenko

Kiev National University of Culture and Art

14 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Olha Okonchenko

Lviv Polytechnic National University

15 PUBLICATIONS 1 CITATION

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

castles [View project](#)

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ

**VII Всеукраїнської науково-практичної конференції
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника,
присвяченої 65-й річниці від дня народження
Миколи Борисовича Петрова (1952-2008)
та 110-й річниці від дня народження
Олега Ольжича (Олега Олександровича Кандиби) (1907-1944)**

Ольга Оконченко,
кандидат архітектури,
Інститут архітектури
НУ «Львівська політехніка»,
старший викладач кафедри
дизайну та основ архітектури

Ігор Оконченко,
Київський Університет Культури (Львівська філія),
завідувач кафедри Мистецтв ВП «ЛФ МіБ КУК»

ОБОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙ ЗАМКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КЛАСИФІКАЦІЙНОГО ПОДІЛУ ПРИЙНЯТОГО У XVII СТОЛІТТІ

У статті подано результати метрологічного аналізу оборонних укріплень замків на території сучасної Західної України¹ та прокласифіковано обрані фортифікації, опираючись на поділ фортець, запропонований Нароновічем-Нароньським [1]. Результати класифікації дозволили виділити різні рівні оборонності замків, пояснити принципи вибору певних типів укріплень та зробити припущення про існування не збережених до нашого часу ліній укріплень.

Ключові слова: замки, оборонна архітектура, фортифікації, оборонні споруди, бастіони.

Для періоду середини XVI ст. – кінця XVII ст. характерним є постійне впровадження удосконалень в оборонних спорудах, що пов'язано з швидким ростом потужності та можливостей вогнепальної артилерії і вдосконаленням тактики облоги. Більшість замків Західної України, які дійшли до нашого часу, були уфортифіковані або доуфортифіковані в цей період. На досліджуваній території замки з найновішими бастіонними фортифікаціями функціонували одночасно із замками уфортифікованими застарілими на той час оборонними системами – баштовою та бастейною. [2]

Причиною спорудження укріплень різного рівня оборонності була взаємодія різних чинників, які зумовлювали форму фортифікацій замку. На вибір доцільності спорудження певних оборонних укріплень у більшій чим меншій мірі впливали необхідність врахування загрози нападу ймовірного противника, підбір ефективної протидії тактиці військ і засобам ураження потенційних противників й одночасно бажання віднайти найбільш економне рішення, відповідне економічній спроможності власника замку та прогнозованому значенню замку.

Постійні удосконалень в оборонній архітектурі, пов'язані з швидким ростом потужності артилерії, призводили до того, що фортеці, які б могли протистояти нападу регулярної армії, потребували величезних витрат не тільки на спорудження укріплень, а й на їхнє постійне оновлення згідно з вимогами нових теоретичних розробок, які трансформувались згідно постійних змін у тактиці облоги. У той-же час, для захисту замку від нерегулярної армії (татарських загонів, повстанців і т. п.) не було необхідності зводити укріплення, розраховані на протидію регулярній армії озброєній вогнепальною артилерією.

Баштова і бастейна системи, які були актуальними у кінці XVI ст. для уфортифікування замків, у середині XVII ст. уже не були спроможними виконувати оборонні функції в потрібному обсязі для сучасної на той час оборони (навіть після численних модернізацій, як наприклад у замках у Ляшках Мурованих, у Поморянах, у Бережанах та інших).

Застосування принципів класичних шкіл бастіонної архітектури, вдосконалених на практиці, надавало можливість здійснювати якісну і повноцінну оборону. Бастіонні укріплення, спроможні протистояти вогнепальній артилерії (дальнобійність якої постійно зростала) потребували зведення додаткових зовнішніх укріплень, які віддаляли основну лінію оборони все далі від ядра замку. Вони не могли функціонувати без професійного гарнізону та достатньої кількості озброєння, особливо фортечної артилерії та її обслуги, утримання яких у необхідній кількості були під силу не всім власникам земельних латифундій.

Геометрична конструкція, яка стала показником досконалості бастіонної системи, була нерозривно пов'язана з ефективною дальністю на ураження вогнепальної зброї, що відобразилося у використанні

¹ Дослідження проведено в межах Львівської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Івано-Франківської областей.

модулів при розробці планів оборонних споруд [3, с. 107]. Тобто розрахунок габаритів ліній укріплень залежав від планованого значення укріплень та озброєння. Наприклад, Й. Наронович-Наронський у трактаті з фортифікації 1659 р. пише, що «що кожний пан має згідно заможності і достатку свого будувати собі фортецю. Велику фортецю може будувати багатий пан, можновладний князь, король або коштом Речі Посполитої. А пани нижчого рівня можуть замки або двори свої укріпити «півреалами або чвертьреалами» [1, с. 54.]. Згідно цього, Й. Наронович-Наронський поділяє фортеці за розміром залежно від віддалі між наріжниками бастионів на великі фортеці (віддаль між наріжниками яких більша за 45 прутів), вказуючи, що для оборони цих нарисів обов'язково необхідні гармати; малі фортеці (45-30 прутів), які можна захищати лише з мушкетів, і зазначає, що фортеці менші за 30 прутів повинні вважатися польовими шанцями¹.

Провівши метрологічний аналіз ряду замків Західної України, які функціонували як оборонні об'єкти в період від середини XVI ст. до кінця XVII ст., з'ясовано, що серед досліджених замків з лініями укріплень у баштовій і бастейній системах габарити прясла між сусідніми наріжниками не перевищують 120 метрів. У лініях укріплень замків, уфортифікованих згідно бастіонної системи організації оборонних споруд, габарити бастіонного фронту коливаються в межах від 60 до 350 метрів (рис. 1).

Опираючись на співставлення результатів проведеного нами метрологічного аналізу ряду замків Західної України з класифікаційним поділом фортець по габаритах за Й. Нароновичем-Наронським, приходимо до висновку, що до великих бастіонних фортець відносяться замки в Дубно, Бережанах, Буську – після реалізації в них бастіонних фортифікацій у другій половині XVII ст., до малих фортець – замки у Олиці, Золочеві, Бродах, а до типу шанців – укріплення ядра замків у Підгірцях, Збаражі, Чернелиці, Жовкві, Золотому Потоці. Отже, серед бастіонних замків, які функціонували на території Західної України у XVII ст. зустрічаємо значну кількість таких, які згідно із класифікацією Й. Нароновича-Наронського мають розміри нарисів не достатні для того, щоб їх вважати навіть малими фортецями. Також більшість замків, які функціонували згідно принципів баштової і бастейної систем організації оборонних споруд за габаритами не були більшими ніж бастіонні шанці (рис. 2).

Не виключено, що такі замки у XVII ст. мали додаткові лінії укріплень, які не збереглися до нашого часу, або функціонували в комплексі з укріпленнями міста. Адже характерною рисою замків, закладених або модернізованих із сер. XVI до кін. XVII ст., є сполучення периметра укріплень замку з міськими укріпленнями за таким принципом, що укріплення міста (внаслідок розташування замку замість одного з фронтів укріплень) отримували розімкнутий периметр укріплень. Приклади такого вирішення знаходимо в замках в Олиці, Бродах, Бережанах, Жовкві, Поморянах.

У XVII ст. оборона утримувалася зовнішніми укріпленнями на території передпілля, що не дозволяло противнику підійти до стін укріплень. Це добре ілюструє історичний план Збаража з XVII ст. [4, рис. 45], з якого дізнаємося, що замок у Збаражі був лише ядром складної глибокоошелонованої системи фортифікацій, яка складалася з фортифікацій міста та кількох бастіонних ліній укріплень, забезпечених значною кількістю зовнішніх оборонних споруд, які охоплювали території в десятки разів більші за площею від самого замку (рис. 3).

Замок у Чернелиці, ядро якого за розміром відповідає габариту бастіонних шанців, очевидно у XVII ст. був оточений другою лінією бастіонних укріплень, яка не збереглася до нашого часу, свідченням чого є те, що він за документом з 1659 р. [5, с. 75] вважався фортецею. Станом на другу половину XVII ст. збережені бастіонні укріплення шанцевих габаритів могли бути хіба що ядром фортеці, оточеної лініями валів і ровів. Окрім того, у планувальній структурі навколишніх ділянок частково прослідковується характерний нарис зовнішніх бастіонних укріплень. Розташування замку поряд з містом схиляє до думки, що укріплення міста і замку були пов'язані в спряжений уклад. Проте однозначно цього не можна стверджувати, оскільки відсутні дані про вигляд міських укріплень.

Є підстави вважати, що замок у Підгірцях, який зберігся до нашого часу, станом на XVII ст. теж становив ядро складної кількарівневої системи укріплень. Це підтверджує думка польського дослідника фортифікацій Яна Янчиковського, який аналізуючи Підгірці, зазначає: «поки що працює міф про виключно декоративний характер цих укріплень, що є абсурдним через політичну ситуацію в країні у першій половині XVII ст.» [6, с. 62].

Деякі замки, які спочатку не були розплановані в спряженому укладі і були відділені від міста внаслідок розташування на пануючій поряд височині, на певному етапі розвитку функціонували як елемент системи міських фортифікацій. Наприклад, бастейний замок у Бучачі, відділений від міста стрімкими

¹ Т. Новак, який опрацював рукопис Й. Нароновича-Наронського подає, що прут польський – 4,467 м, прут ренський, часто вживаний автором, – 4,766 м, прут голландський – 4,623 м. Naronowicz-Narowski Józef. Budownictwo wojenne ... – с. 69-71.

берегами і річкою, безсумнівно, функціонував у комплексі з укріпленнями міста, яке у II пол. XVII ст. згідно із описом д'Алейрака міста Бучача «...був таким важливим і оборонним містом, що султан Магомет IV, після взяття Кам'янця у 1672 році, власною персоною прибув сюди для облоги» [5, с. 72]. Високий замок у Львові з баштово-бастейними фортифікаціями, який ще у XVI ст. не був пов'язаний з фортифікаціями середмістя, у результаті масштабних робіт з уфортифікування міста новими бастіонними лініями у XVII ст. був уключений у спільний периметр міських фортифікацій і функціонував як невід'ємний елемент оборонної системи міста.

Проаналізувавши застосовані типи оборонних систем та габарити укріплень замків, з'ясовано, що на території Західної України у XVII ст. відбувся поділ замків згідно з вимогами, які ставилися до оборони замку залежно від його значення, що пояснює функціонування замків із різним рівнем уфортифікування в один період:

1) Замки, укріплення яких зведені у середині XVI ст. – на початку XVII ст. – муровані укріплення в баштовій, бастейній і ранніх формах бастіонної системи, які не здатні протистояти дії облогової артилерії, але продовжують функціонувати самостійно, з розрахунку на оборону від татарського війська, окремих загонів козаків, татар чи повсталого населення або функціонують у комплексі з міськими укріпленнями (замки у Свіржі, Кривче, Кудринцях, Бучачі, Теревовлі, Язловці, Микулинцях, Буданові, Львові).

2) Замки, у яких ефективність бастейних і бастіонних укріплень підтримується на рівні останніх досягнень західноєвропейського військового мистецтва, розраховані на активну протидію важкій артилерії. Вони будучи міцними фортецями (без зміни своєї соціальної суті) могли виконувати роль опорного пункту для активного ведення війни (замки в Дубно, Бережанах, Буську, Олиці, Золочеві, Бродах, Збаражі, Жовкві).

Аналізуючи архітектуру збережених залишків фортифікацій замків, важливо враховувати те, що ядро замку в минулому могло бути складовою оборонного комплексу, до якого входили як довготривалі фортифікаційні споруди, так і польові, зведені під час воєнних дій. Це пояснює, як невеликі шанцеві габарити укріплень протистояли нападу армії озброєної артилерією.

Недостатнє дослідження історичної планувальної структури поселень, у яких знаходяться замки, не дозволяє робити остаточних висновків про оборонне значення багатьох замків, оскільки достовірність результатів можлива лише за умови присутності даних про оточення замку, про наявність додаткових ліній укріплень, зовнішніх укріплень та зв'язку з міськими укріпленнями, що потребує подальших досліджень.

Список використаної літератури та джерел

1. Naronowicz-Naroński J. Budownictwo wojenne / Józef Naronowicz-Naroński. – Warszawa: Wydaw. Min. obrony narodowej, 1957. – 271 s.
2. Оконченко О. М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII століть: дис. канд. архітектури: 18.00.01. – Львів, 2015. – 336 с.
3. Bogdanowski J. Architektura obronna w krajozbrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte / J. Bogdanowski. – Warszawa; Kraków: Wydaw. Nauk. PWN, 1996. – 612 s.
4. Dybas B. Fortyce Rzeczypospolitey. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polskolitewskim w XVII wieku / Bogusław Dybas. – Toruń : Wydaw. T-wa naukowego, 1998. – 382 s.
5. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej / A. Czolowski // Teka konserwatorska. – Lwow, 1892. – S. 65-132.
6. Janczykowski J. Zarys historii badan i konserwacji zabytkow – architektury obronnej w Polsce / Jan Janczykowski // Ochrona Zabytków. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. – Warszawa, 2004. – Nr 3/4. – S. 51-63.
7. Poliak Tadeusz. Zamki na kresach. Bialorus, Litwa, Ukraina. Wazsawa, Pracownia Badan i Konserwacji Obiektow Zabytkowych / Tadeusz Poliak. – Sp. z o.o., Druk. nauk.-techn., wydaw. «Pagina». – 1997. – 224 s.
8. Adamczyk J. Fortyficacje stale na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku / J. Adamczyk. – Kielce: Wydaw. PŚ, 2004. – 250 s.: il. – (Monografie, studia, rozprawy / Politechniki Świętokrzyskiej; Nr 48).
9. Колосок Б. Оборонні комплекси XVI-XVIIст. Олики, Берестечка, Володимира-Волинського / Б. Колосок // Матеріали конференції з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 16.

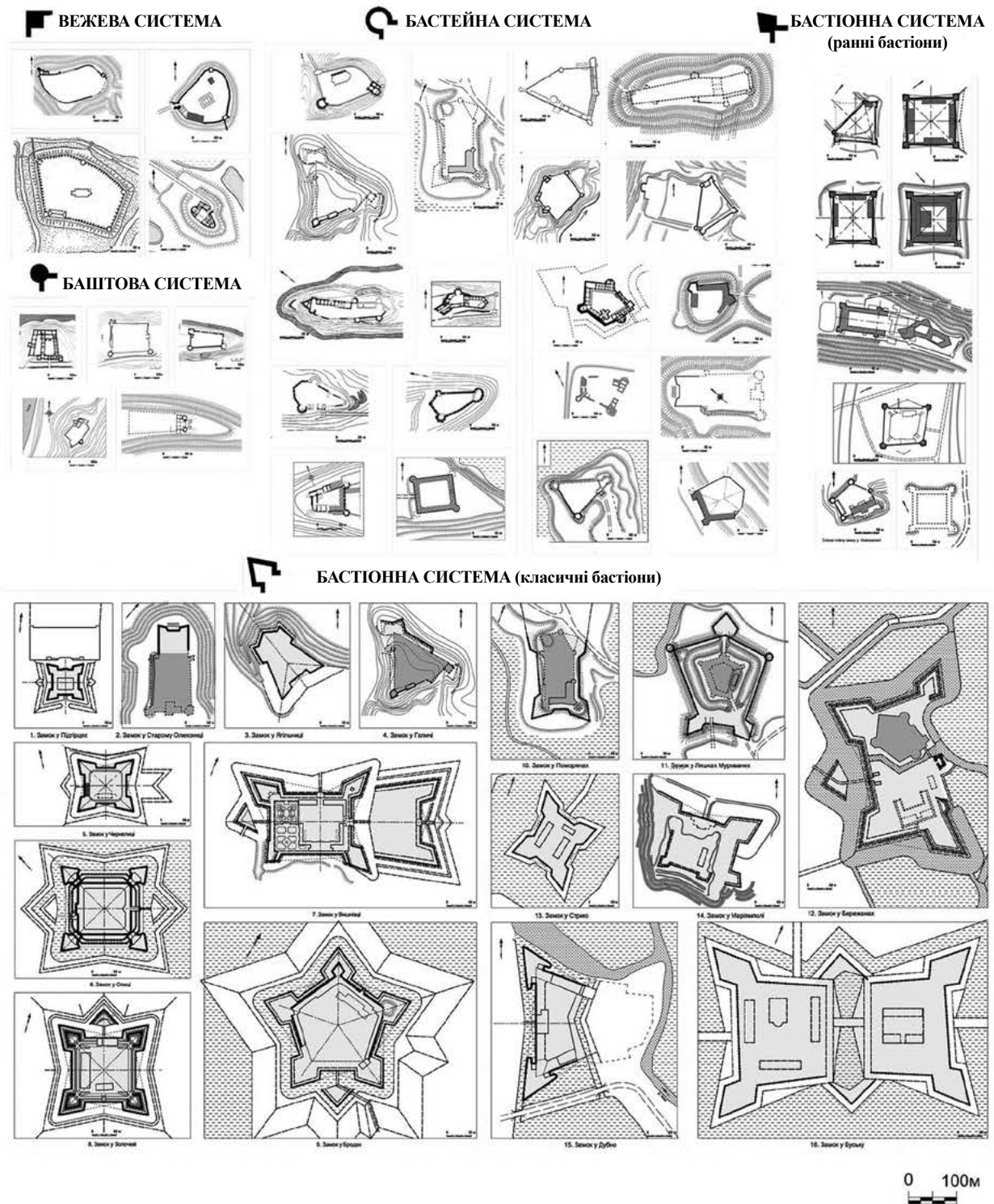

Рис. 1. Абриси замків, зведені до єдиного масштабу. (Схеми абрисів замків з праць Т. Поляка [7], А. Чоловського [5], Я. Адамчика [8], Б. Колоска [9] та згідно обмірів і креслень О. Оконченко [2]). Вежева оборонна система: укріплення ядра замків у Кременці, Луцьку, Володимирі Волинському, Олеську. Баштова ОС: укріплення ядра замків у Свіржі, Кривчому, Кудринцях, Раковці, Червоногороді, Скалі Подільській, Ляшках-Мурованих. Бастейна ОС: укріплення ядра замків у Острозі, Галичі, Поморянах, Старому Селі, Пнівці, Львові, Підзамочку, Сидорові, Язловці, Бучачі, Тереховлі, Буданові, Микулинцях, Бережанах, Клевани, Залізцях, Старому Олексинці, Токах, Чорткові; у другій лінії укріплень у замку у Ляшках-Мурованих. Бастіонна ОС (ранні бастіонні форми): укріплення замків у Золотому Поточі, Жовкві, Збаражці, Підтемному, Підзамочку, Новомалині, Скалаті, Язловці (друга лінія). Бастіонна ОС (класичні бастіонні школи): Замки у Підгірцях, Старому Олексинці (горнверк), Ягільниці, Галичі (друга лінія), Чернелиці, Вишнівці, Олиці, Золочеві, Бродах, Поморянах (друга лінія), Мурованому (друга лінія), Стрию, Маріямполі (перша і друга лінії), Бережанах (друга лінія), Дубно, Буську.

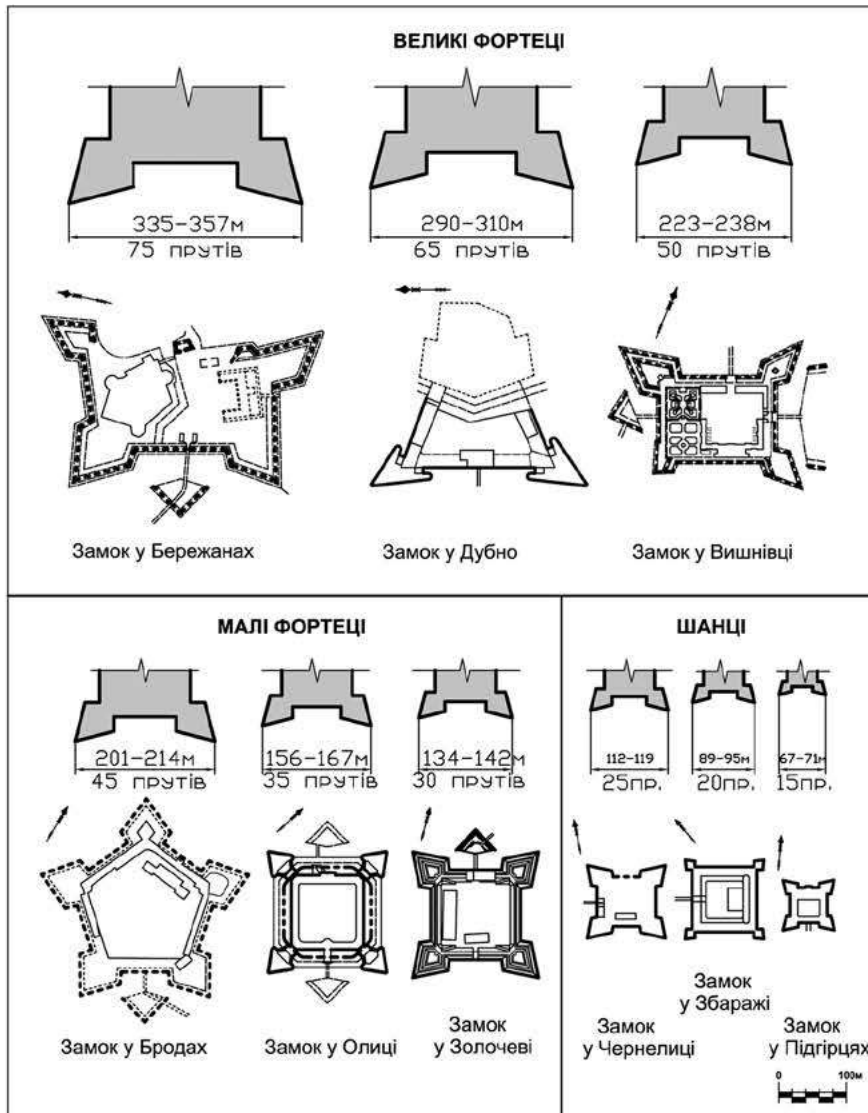

Рис. 2. Порівняльна схема абрисів бастионних замків Західної України, розподілених відповідно до класифікаційного поділу укріплень з трактату Й. Наронівіча-Нароньського.

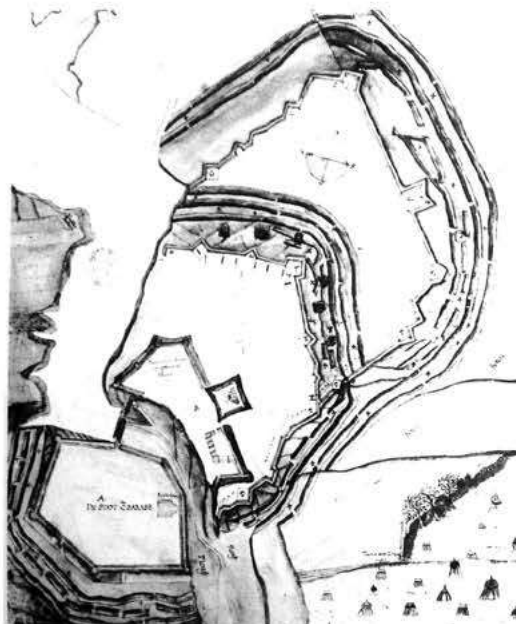

Рис. 3. Збаразька фортеця у середині XVII ст. Фрагмент плану [4, рис. 45].